

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

B E L L E T E N

1 9 6 3

ANADOLU AĞIZLARI KONSON DEĞİŞMELERİ

A. CAFEROĞLU

Anadolu ağızlarına dair derlenmiş ve toplanmış malzemenin azlığına bakmadan, küçük bir taslak halinde olsa bile, artık bir gramer yazma zamanı gelmiş sayılabilir. Benim "Fundamenta"daki "*Anadolu ve Rumeli Türk ağızları*" adlı araştırmam, bunun bir örneği olduğu gibi, Ömer Asım Aksoy'un ve Zeynep Korkmaz'ın, belirli bölgelere ait araştırmaları da, bu türden sayılan değerli birer inceleme mahsulüdürler. Bununla beraber, şunu da açıklamak gerekir ki, maalesef Türk dili gramer araştırma ve düzenlenmesi için ana temel rol oynayacak olan bu saha, bilim ocak ve müesseselerimiz tarafından epeyce geriye itilmiş bir durumdadır. Türk Dil Kurumu yöresinde, derleme kolu olarak çalışan, değerli bir çok arkadaşlarımızın, bu işle daha geniş bir surette ilgilendirilmeleri, çok faydalı sonuçlar vereceği kanısındayım. Kurumca yayımlanan "Derleme"ler, haddizatında, ağız, yani dialektoloji araştırmalarında, bugün bile, ihmal edilmez büyük değer taşımaktadırlar. İleride yayınlanacak olan yeni yeni bölge araştırmaları, bu derlemeleri, daha güçlü birer kaynak haline getireceklerdir. Buna, Üniversitemiz, Türk dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin, bitirme tezi olarak, inceledikleri yerli ağızlar üzerindeki araştırmalarını da katmak gerekir. Herbiri, yerli ağızları, inceliklerine kadar bilen kimseler tarafından kaleme alındığından ağızlar grameri yapısında genişçe yer tutmaları lâzımdır.

Kaleme almış olduğum bu yazı, otuz yıllık bu sahadaki çalışmalarım, diğer arkadaşlarımla zahmetli incelemelerine ve öğrenci tezlerine dayandırılmıştır. Değişim türlerinin çeşidi ve ölçüsü tam olmamakla beraber, ağızlar hakkında hem kılavuzluk yapacak, hem de bölge ağızlarının dil haritasına bir ışık tutacak karakterde olmasına dikkat edilmiştir. İleride, bütün ağızlar ünsüzleri üzerine yapılacak olan daha geniş araştırma ve derlemeye bir başlangıç olmak üzere, çeşitli bölge ağızlarından örnekler getirilmesine de çalışılmıştır. Bu yüzden herbir

gramer ve fonetik değişimi, bünyesindeki zenginliğe göre, örneklerle temsil edilmişlerdir.

Yazıda, ağızlar için önemli olmayan bazı bölgelere temas edilmiştir. Diğer Türk şiveleri ağızları özellikleri ile mukayese yoluna da gidilmemiştir. Konunun sadece Türkiye Türkçesi sınırları içerisinde kalması, daha uygun görülmüştür. Lüzûmsuz genişletilmeye baş vurulmamıştır. Gramer metot ve yapısı içerisinde kalınmıştır. Yabancı kelimeler değişmesinde, aslı yerine, İstanbul ağzı telâffuzu alınmıştır.

Çevir yazıda, okuyucu şaşırta ve hatta bezdiren külfetlerden ve işaret yığından kaçınılmıştır. Bu hence, işin selâmeti için en uygun yoldur. Konuyu daraltmak amacile isim ve fiil çekimlerindeki geniş değişimlerden, şimdilik uzakta kalınmıştır. Ayrı konu halinde incelenmesi belki daha sonuçlu olur zannındayım.

Yazı kusurlu ve hatta geniş eklemelere muhtaçtır. Bunu yapacak olana, şimdiden sağlık dilerim.

K I S A L T M A L A R

Af.	— Afyon	ağzı	Çan.	— Çankırı	ağzı
Afş.	— Afşar	”	Çayc.	— Çaycuma	”
Ahl.	— Ahlat	”	Çor.	— Çorum	”
Akç.	— Akçaabad	”	Çiv.	— Çivril	”
Akçk.	— Akçakoca	”	Den.	— Denizli	”
Alş.	— Alaşehir	”	Din.	— Dinar	”
Amas.	— Amasra	”	Div.	— Divriki	”
Ams.	— Amasya	”	Dün.	— Dünbüllü	”
Ank.	— Ankara	”	Düz.	— Düzce	”
Ant.	— Antalya	”	Edr.	— Edremit	”
Ay.	— Aydın	”	El.	— Elaziz	”
Ayr.	— Ayrım	”	Erc.	— Erciyas	”
Az.	— Azeri	”	Erz.	— Erzurum	”
Bal.	— Balıkesir	”	Esk.	— Eskişehir	”
Bar.	— Bartın	”	Gaz.	— Gaziantep	”
Ber.	— Bergama	”	Gir.	— Giresun	”
Bol.	— Bolu	”	Isp.	— Isparta	”
Bor.	— Bor	”	İst.	— İstanbul	”
Boz.	— Bozdağ	”	İz.	— İzmir	”
Bur.	— Burdur	”			

Kac.	—	Kacar	ağzı	Raz.	—	Razgar	aəzi
Kar.	—	Karamanlı	”	Riz.	—	Rize	”
Kas.	—	Kastamuni	”	Sal.	—	Salibli	”
Kay.	—	Kayseri	”	Siv.	—	Sivas	”
Kır.	—	Kırşehir	”	Som.	—	Soma	”
Kil.	—	Kilis	”	Sök.	—	Söke	”
Kon.	—	Konya	”	Sür.	—	Sürmene	”
Krs.	—	Kars	”	Ter.	—	Terekeme	”
Kul.	—	Kula	”	Tir.	—	Tire	”
Küt.	—	Kütahya	”	Tok.	—	Tokat	”
Maç.	—	Maçka	”	Trb.	—	Trabzon	”
Mal.	—	Malatya	”	Tun.	—	Tünceli	”
Man.	—	Manisa	”	Trk.	—	Türkmen	”
Mar.	—	Maraş	”	Um.	—	Umumi	”
Merz.	—	Merzifon	”	Ur.	—	Urfa	”
Muğ.	—	Muğla	”	Uş.	—	Uşak	”
Naz.	—	Nazilli	”	Uzk.	—	Uzunköprü	”
Nev.	—	Nevşehir	”	Vak.	—	Vakfikebir	”
Niğ.	—	Niğde	”	Van.	—	Van	”
Of	—	Of	”	Yoz.	—	Yozgat	”
Ord.	—	Ordu	”	Zon.	—	Zonguldak	”
Öd.	—	Ödemiş	”				

- Ç. I. — A. Caferoğlu, *Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme, I*, İst. 1940.
- C. II. — A. Caferoğlu, *Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme, II*, İst. 1941.
- C. III. — A. Caferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar, I*, T. D. K. İst. 1942.
- C. IV. — A. Caferoğlu, *Anadolu ağızlarından toplamalar*, T. D. K. İst. 1943.
- C. V. — A. Caferoğlu, *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*, T. D. K. İst. 1944.
- C. VI. — A. Caferoğlu, *Güney-Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, T. D. K. İst. 1945.

- C. VII. — A. Caferoğlu, *Kuzey-Doğu illerimiz ağızlarından toplanmalar*, T. D. K. İst. 1946.
- C. VIII. — A. Caferoğlu, *Orta-Anadolu ağızlarından derlemeler*, İst. 1948.
- C. IX. — A. Caferoğlu, *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*, İst. 1951.
- E. Kar. — J. Eckmann, *Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar*, I. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VIII, Ankara, 1950, s. 165-200.
- E. Raz. — J. Eckmann, *Razgard Türk ağzı, Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar I*, Ankara, 1950.
- EAÜD. — A. Caferoğlu, *Eskişehir ağızları üzerine bir deneme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV, sayı 1-2, İst. 1950, s. 15-33.
- G. — F. Giese, *Materialien zur Kenntnis des Anadolischen Türkischen*, Halle, 1907.
- GA. — Ö. A. Aksoy, *Gaziantep ağzı*, I. İstanbul, 1945.
- GBAA. — Zeynep Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu ağızları, ses bilgisi (fonetik)*, Ankara, 1956.
- Kow. — T. Kowalski, *Osmanisch-Türkische Dialekte*, Encyclopedie de l'İslâm, IV, 1931, s. 991-1011.
- Mat. — M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Studia Orientalia, 15, Helsinki, 1949.
- NYA. — Z. Korkmaz, *Neşehir ve yöresi ağızları*, I. cilt. *Ses bilgisi*, Ankara 1963.
- PhTF. — *Philologiae Turcica Fundamenta*, I. 1959. Ahmet Caferoğlu, *Die anatolische und rumelische Dialekte*, s. 239-261.
- R. I. — M. Räsänen *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anadolien*, I. Sivas vil. Helsingforsiae, 1933.
- R. II. — M. Räsänen *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anadolien*, II, Yozgat vil. Helsingforsiae, 1935.

Bunlar dışında ayrıca Türkiyat Enstitüsündeki Y. Z. Beyzadoğlu'nun *Divriki ağzı*, Aysel Orhon'un *Uzunköprü ağzı*, Sada Parmaksız'ın *Urfa ağzı* tezlerinden de faydalanılmıştır.

LABİALE

B, P

§ 1 *b* ~ *p*

a) *b*->*p*-. Tonsuzlaşma yolu ile türeyen *p*- ünsüzü, türkçemiz için asli bir ses olmamakla beraber, bir çok ağızlarda, dağınık ta olsa görülmektedir. Daha fazla yabancı kelimelerde göze çarpmaktadır. Fakat türkçe kelimelerde de yadırganmamıştır. Hatta Karadeniz kıyısı, bazı ülkeler ağızına yatkındır. Bununla beraber, *b*~*p*- önses ortaklaşma değişmesi büsbütün, özelliğini kaybetmiş değildir.

Altay Türk ağızlarından bazılarında¹ raslanan bu ikili *b*->*p*- değişmesindeki *p* ünsüzü Ana-Altay dilleri çevresinde **p* durumunda olup Moğolca ile Türkçemizde "o" ünlüsü haline gelmiştir.² Örneklerinin çokluğu bu değişmenin yadırganılamıyacağı lehindedir: *palta* [Af. C. I. 195] <*balta*; *panka* [Çar. C. IV. 247] <*banka*; *pu* [Siv. Tok. C. V. 258] <*bu*; *parabar* [Of.] ~ *parabâr* [Akç.] <*bârabâr*; *pi* [Sür.] <*bir*; *puña* [Siv. C. V. 258] <*buna*; *pilirdim* [Kow. § 30] <*bilirdim*; *pañiyorsun* [ibid.] <*bañiyorsun*; *pölmäk* [GA. I. 22] <*bölmäk* ve saire³.

b) *-b*->*-p*>. İçses değişmesi, önses değişmesine nispeten daha azcadır ve bilhassa yabancı kelimelerde göze çarpır: *âprişim* (Isp. C. II. 157) <*ibrişim*; *cäprän* [Çan. C. IV. 209] <*cäbrän*; *kumpara* [Kas. C. IV. 250] <*kumbara*; *täpdil* [Mar. C. IV. 309] <*täbdil*; *çapuhça* <*çabukça*; *iprät* [Of.] <*ibrät*; *çopan* [Ord.] <*çoban*.

§ 2. *b* ~ *m*

a) *b*->*m*-. Bilhassa Doğu illerimizde yaygın olan bu önses değişmesi, ekseriyetle benzeşme veyahut kelime içi bir *-n-* veya *-ñ-* seslerinin arkaya yaptığı tepki yolu ile vücuda gelmektedir. Bu sonuncu fikri kuvvetlendiren en iyi örneği *bu* kelimesinin çekiminde bulmaktayız. Şöyle ki, kelime iç yapısına giren bir *-n-* üzerine *b-* derhal *m-* telâffuzunu almaktadır: *bu*; *muña*, *muna* <*buna*, *buña*; *munu* <*bunu*; *mundan*, *munnàn* <*bundan* ve saire gibi. Aynı görüşü, aşağıdaki örnek-

¹ K. H. Menges, *Das Sojonische und Karagassische*, PhTF. 651; O. Pritsak, *Das Altürkische*, ibid. 579.

² A. Caferoğlu, *Türk dili tarihi*, I, İstanbul 1958, 60; Z. Korkmaz, *Nevşehir ve yöresi ağızları*, I. Ses bilgisi, Ankara 1963, 71 ve not 193.

³ Z. Korkmaz, *Nevşehir ve yöresi ağızları*, Ankara 1963, 75. Bulgaristan Türk ağızlarında da *p-* mevcuttur [T. Kowalski, *Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Krakowie 1933, S. 77.

lerimiz de göstermektedir: *mahana* [birçok ağız.] <*bahaña*; *minmāk* [Ahl. Ter. C. IX. 264] <*binmāk*; *miñ* [Isp. C. I. 190] <*bin*; *mināk* *daşı* [Van. C. IX. 265] <*bināk taşı*; *muncuḥ* [Krs. C. III. 268] <*boncuḥ*; *män* [Siv. Ter. C. IV. 23] <*bän*; *miñar* [Man. Som. GBAA. 62].

Bununla beraber bu değişme, yalnız benzeşme yolu ile pek az kelimedede olmuştur: *mādä* [Yoz. C. VIII. 250] <*bādä*; *mismilläh* [Kay. C. VIII. 251] <*bismillah*, gibi.

b) $-b->-m->$. Dağınık halde bazı ağızlarda göze çarpmaktadır: *gırmaç* [Niğ. C. VIII. 240] <*kırbaç*; *g'imi* [Mar. Mal. C. VI. 286] \sim *kimi* [El. Mar. Gaz.] <*g'ibi*; *kämrä* [Ord. C. VII. 331] <*g'übrä*; *bağman* [Ter. C. III. 233] <*bāğban*. Nevşehir ve yöresi, yalnız Azerî ağızlarının özelliğini teşkil eden *kimi*¹ telâffuzunu muhafaza etmiştir.

Not: Razgart ağızında *namıs* [PhTF. 2323] <*nābız*.

§ 3. $b \sim v$

Azerî ağızları için normal gibi sayılan bu değişme², bilhassa otuz kırk yıl önce Doğu illerimizde yerleşen Terekeme ağızında, bolca gelişmiştir. Tektük olarak ta, diğer Anadolu bölge ağızlarında raslanır. Kelime başı böyle bir değişme yoktur. Yalnız iç ve sonda bulunur.

a) $-b->-v-$: *avdal* [Ter. C. 219] <*abdäl*; *bava* [Ter.] <*baba*; *ehtivar* [Ter.] <*itibar*; *gavul* [Ter. C. V. 235] <*kaḥbul*; *gurvan* [Ter.] <*kurban*; *bilavar* [Gaz. C. VI. 266] <*bärabär*; *favlika* [Öd. C. I. 170] <*fabrika*; *kävin* (Kay. C. VIII. 219] <*käbin*; *bağvan* [Erc. C. IX.221] <*bāğbän*; *gavurga* [Mal. C. 281] <*kaḥburga*; *gava* [NYA. § 98] <*kaba*

b) $-b>-v$. Bilhassa tek heceli kelime sonlarında, Terekeme uruğu ağızında, planlı olarak yer almış durumdadır: *bav* [Ter. C. V. 219] <*bāb*; *civ* [Ter. C. III. 237] <*cep*; *div* [ibid. 242] <*dib* > *dip*; *gav* <*kaḥb*; *häv* <*hap*.

İki ve daha fazla heceli kelime sonlarında da bazen raslanır: *gälv* <*kaḥlb*, gibi.

§ 4. $p \sim b$

Daha önceki $b \sim p$ değişmesi zıddına olmak üzere, dağınık halde, bazı ağızlarda kendisini göstermektedir. Türkçe kelimelerde bir p -önsesi bulunmayışına göre, kural yabancı kelimelere mahsustur.

¹ Z. Korkmaz, *Nevşehir*, 90.

² A. Djaferoğlu, 75 *Azârbağjanische Lieder "Bajaty"*, Berlin 1930, 26.

a) $p \rightarrow b$: *bara* [Of. C. VII. 308] <*para*; *bazar* [Af.] <*pazar*; *boyraz* <*poyraz*; *bülüş* [Kow. § 29] <*piliş*; *babiş* ~ *babuş* ~ *babuş* <*papuş*; *birä* [GA. I. 54] <*pirä*

b) $-p \rightarrow -b$: *kabı* [Trb. C. VII. 341] <*gapı*; *çıblak* <*çıplak*; *göz kabağı* [GA. I. 54] <*göz kapağı*.

§ 5. $p \sim m$. Pek az kelimedede kalıplaşmış, daha doğrusu dondurulmuş bir haldedir. Şimdilik yalnız önseste bulunduğu görülmektedir: *māncārä* [Bal. C. I. 190] <*pāncārä*; *muñar* [ibid.] <*puñar*; *mancar* [Alaph. C. IX. 262] <*pancar*; *maytak* [GA. I. 55] <*paytak*.

§ 6. $p \sim f$: Asla yaygın değildir. Ancak bir kaç ağızda tespit edilmiştir.

a) $p \rightarrow f$: *färdä* [Ter. C. IX. 239] <*pärdä*

b) $-p \rightarrow -f$: *müftälä* [Ter. C. V. 253] <*müptäla*; *maşrafa* [Kay. C. VIII. 250] <*maşrapa*; *sünäfä* [GA. I. 55] <*sünäpä*; *yanfiri* [ibid.] < *yanpiri*.

c) $-p \rightarrow -f$: Azerbaycan'ın bilhassa Gence ve yöresi ağızlarında sıkı bir şekilde $-f$ ile değişen $-p$ gerundiumu, Doğu illerimiz Tereke-me ağızında da mevcuttur: *alif* < *alıp*; *verif* < *verip*; *satıf* < *satıp*, gibi

Bunun dışında, ayrıca yabancı kelimelerde de vaki olmaktadır: *hesaf* < *hesap* < حساب; *kitaf* < *kitap* < *kitāb*¹, gibi.

DENTALE

D, T

§ 7. Kök ve ana türkçede d - olmamakla beraber, tarih gelişmesi soncunda, kendini kısmen, muhafaza ederek t - ile kaynaşmış, yahut eşitlik etmeğe mecbur kalmıştır. Klasik yazı dilimizde de bulunan bu durum, Anadolu ağızlarında, tabii olarak, daha geniş bir düzensizliğe yol açmıştır. Karadeniz kıyısı illeri, d - yerine, asli olan t - ye daha fazla eğinti göstermişlerdir. Hatta Trabzon ilinin Tonya kazası, tamamiyle tarihi t - yi benimsemiş, d - yı ise yadırgamıştır. Bazı ellerde aksine, herikisi de bağdaşmış bir durumdadır. Daha birbirinden ayrılıp kur-

¹ Kazan türkçesinde de vardır (M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, *Studia Orientalia* 15, Helsinki 1949, 168, 173.

tulamamıştır. *t-* yi temsil eden örnekler, konuşulduğu yerlere göre, aşağı yukarı, şöyle bir şekil alır: *tā* [Vak. C. VII. 346] <*taha*; *tağ* [Akç. Vak.] <*dağ*; *taha* [Ord. Of.] <*daha*; *talmak* [Of. Vak.] <*dalmak*; *tämirci* [Vak.] <*dämirci*; *tärd* [Vak. C. VII. 347] <*därt*; *til* [Akç. C. VII. 348] <*dil*; *tohanmağ* [El. C. VI. 309] <*doğunmak*; *tikmāk* [El.] <*dikmāk*; *täftär* [Kas. C. IV. 2587] <*däftär*; *tög'ül* [Akç.] <*däg'il*; *tışarı* [Çan. C. IV. 259] <*dışarı*; *tiz* [Akç. Vak.] <*diz*; *tirāk* [ibid.] <*dirāk* [GBAA. 60 ve NYA. 82].

Daha bir çok örneklerle tespit edilebilecek olan bu tarihî ve kök Türk *t-* telâffuzu, bugünkü Anadolu ağızları içerisinde Trabzon, Rize ve kısmen Ordu illerini, kendi vatanı olarak, kabullenmiş durumdadır. Serpinti halinde ise diğer illere de yayılmıştır. Diğer değişmelere gelince :

a) *d->c-* : Yalnız *cizili* [Af. - Az. C. I. 158] <*dizili*; *cizmāk* [ibid.] <*dizmāk*; *cımala-* (GA. I. 61) <*tırmala-*.

b) *-d->-c-* : *şinci* [NYA. § 105] <*şindi*.

c) *-d-, -d>-z-, -z.* Şimdilik farsçadan alınma kelimelerde belirmiştir : *cazı* [Vak. Aks. C. VII. 312] <*cādu*; *şaz* [Kar. E. 39] <*şād*; *färyaz* [Isp. C. I. 170] <*färyād*; *mürāz* [Ter. C. V. 254] ~ *mıraz* [Gaz. Kil. C. VI. 297] <*mürād*.

§ 8. *t ~ d* karışık ve dağınık bir durumda olup, aşağı yukarı bütün Anadolu ağızlarında birbirinin yerini tutmakla beraber *t-* ye nisbetle *d-* daha zenginedir.

a) *t->d-* : *datlı* [Bor. Niğ. Ams. C. IV. 213] <*tatlı*; *dilki* [Siv. C. V. 228] <*tilki* <*tüklü*; *daraf* [Akç. C. VII. 314] <*taraf*; *dutmak* [Kas. Çor. Ams.] <*tutmak*; *dahım* [Kay. C. VIII. 230] <*takım*; *dapı* [Kay. ibid.] <*tapu*; *dänha* [Vak. C. VII. 315] <*tänha*; *doğluğ* [Siv. C. V. 228] <*tokluğ*; *dırnak* [Çan.] <*tırnak*; *daşlık* [Mar. Mal. Gaz.] <*taşlık* ve saire [NYA. 82 ve GA. I. 60].

b) *-t->-d-* : Hem iki vokal arasında hem de *f, s, k, l, z, ş, r, g, ħ* gibi konsonlardan sonra tonlaşmaktadır. Bu değişmede dissimilation benzeşmesinin de, şüphesiz, etkisi olmamış değildir: *ädıraf* [Ams. C. IV. 217] <*ätıraf*; *agrıdam* [Div.] <*agrıtmayım*; *Fadimä* [Ord. C. VII. 319] <*Fatma*; *ködü* [ibid. 333] <*kötü*; *isdot* [Ter. C. V. 247] <*istot* <*isti+ot* 'biber'; *ifdira* [Tok. C. V. 263] <*iftira*; *mükdüp* [Mar. C. VII. 296] <*mektüp*; *palda* [Ter. C. V. 257] <*pältä*; *izdirap* [El. C. VI. 293] <*iztiräb*; *peşdambal* [Mal. C. VI. 297] <*peştamal*; *orda*

[Of. C. VII. 337] <orta; mıgdar [El. C. VI. 297] ~ mıhdar [ibid.] < muhtar ve saire.

§ 9. *t*->*ç*- : Tektük olarak görülür : çāncārā [Man. C. I. 22] tancārā; çıysānmā [Sal. C. I. 161] <tıksinmā; çırnağ [Mal. Tun. C. VI. 270] turnak; çeçällā [GBAA. 62] <چچل; çomruk [GA. I. 61] <tomruk.

§. 10 *-t*-<*-k*- Pek seyrek. Şimdilik : g'irikli [Tir. C. I. 178] <g'iritli; kilikli [ibid. 186] <kilitli olmak üzere, ancak Tire için iki örnek verebiliyoruz.

§ 11. *-t*->*-k*-. Tektüktür : daklı [Bal. C. I. 163] <tatlı; ayulamak [Tok. Div. C. V. 219] <ayıklamak "temizlemek" (?).

§ 12. *-t*-, *-t* = *ø*. Yalnız içses ve sonses olarak, daha fazla *-s*-den, tektük olarak ta *k* ~ *h* ve *ş*, *f* lerden sonra telâffuz edilmezler : dos [Siv. Bur. Akçk. Ter. Ahl.] <dost; pos [Bur. C. I. 195] <post; ras [Tok. Ter. C. V. 259] <rast; sārbaş ~ sārbaş [Niğ. C. IV. 253; Karm. E. 95] <sārbaş; üs [Kom. G. 77, 5] <üst; vah [Mal. C. VI. 311] <vakt; çif [Kay. C. VIII. 228] <çift; puş [Riz. Ord. C. VII. 341] <puşt ve ilâhâra.

Bazen de, pek seyrek olarak, vokalden sonra dahi *-t*-, *-t* düşmektedir : aldamak [Maç. C. VII. 306] <aldatmak; söhbâ [Yaz. C. VIII. 257] <söhbât, gibi.

Güney - Batı Anadolu ağızlarında *t* düşmesi pek seyrek olup, ancak [Den. Tav. GBAA. 78, § 126] çit <çift ve üs > üst 'kat' kelimelerinde görülmektedir [NYA. § 134].

KATI ÜNSÜZLER

K, Ğ, K, G.

§ 13. Anadolu ağızlarında en karışık ve en çeşitli değişiklikler geçiren, artdamak *k*, *ğ* ile öndamak *k*, *g* konsonları olmuştur. Şöyle ki :

§ 14. *k* ~ *g*

a) *k*->*g*-. Değişmesi ooldukça düzenli bir gelişme geçirerek, bazı bölgeler için kesin bir şekil almıştır. O kadar ki, bu değişme üzerine Anadolu ağızlarının bir "dil coğrafyası haritası" bile çizilebilir. Bütün

Anadolu ağızlarında, yerine göre seyrekçe, yerine göre ise sezilmiyecek kadar hafif olan bu değişme, aksine Doğu illerimizle, Orta-Anadolu ağızlarında, tamamen yerleşmiş ve fonetik bir durum halini almıştır. Bu çevre içerisindeki *k*'lar, daha fazla yabancı kelimelerde, bir dereceye kadar, tutunmaya çalışmıştır ki, gerçek bir önemi yoktur. Böylece, Azeri ağızlarında da geniş bir yer tutmuş olan *k*->*g*- değişmesi, aşağı yukarı Anadolunun, yukarıda gösterdiğimiz bölgelerinde de, mevcut olmuştur. Buna göre, bu pek yaygın değişmeyi burada, örneklerle ağırlaştırmaya lüzum görmemekteyim

Asıl üzerinde durulması gereken başlıca fonetik değişimler şunlardır:

b) *-k-* < *-g-*. Başseste olduğu kadar gelişme imkânı bulamamış, ancak bazı kelimelerle, çift *-kk-* seslerinin ikincisinde görülmektedir: *fugara* [Naz. C. I. 170] < *fukara*; *topragları* [Vak. C. VII. 205] < *toprakları*; *çigmiş* [Sür. C. VII. 245] < *çıkmiş*; *dagiga* [El. C. VII. 274] < *dakika*; *basgun* [Mal. C. VII. 265] < *başkın*; *nägüdän* [Ter. C. V. 254] < *nekadar*; *yokguş* [Mal. C. VII. 313] < *yokkuş*; *dokguz* [El. C. 274] < *dokkuz*; *sakgal* [Uruk.] < *sakkal*; *sakgız* [Kak. C. III. 274] < *sakkıız*; *märgum* [GA. I.] < *merkum*.

§ 15. *k* ~ *g*. Değişimi bazı bölge ağızlarında sevilmiş ve geliştirilmiştir. Fizyolojik boğaz yapısına bağlı bu *g* sesi, yerine göre, başka başka fonetik olaylarla açıklanabilecek bir durumdadır. Bütün ağızlarda az da olsa bulunur, fakat Konya, Adana, Gaziantep gibi yörelerin, bir nevi ağız özelliklerini de teşkil eder:

a) *-k* > *-g*. Konya ve yöresinde boldur, gün geçtikçe azalmak eğilimindedir. Benim yirmi yıl önce tesbit ettiğim malzemelerde önses hep *g* iken, şimdi bu telâffuz, içerlek köy ağızlarında tikanıp kalmıştır. Diğer ağızlarda da tektük görülür: *gündä* < *gündä*; *gor-* [NYA. § 59] < *gör-*; *gayış* [Van. C. IX. 48] < *kayış*, gibi [bk. PhTF. 249].

b) *-k-* < *-g-*. Oldukça boldur. Yazı dilinde olduğu gibi iki vokal arasında hep *-g-* dir. Fakat iki vokal arasında olmadan da, çatıştığı konsonun ön ve arkasında bulunduğu halde dahi *-g-* olur; Dağınık olarak iki vokal arasında: *muğayüt* [Div. Ter.] < *muğayyüt*; *dağiga* [Kas. C. VI. 201] < *dakika*; *yoğumuş* [Um.] < *yokumuş*; *sabuğa* [Çor. C. IV. 251] < *sabuğa*; *ağibät* [Kac. C. IV. 201] < *ağibät*. Dağınık olarak *bağlava* [Der. C. I. 152] < *baklava*; *Mosğof* [Ams. C. IV. 242] < *moskof*; *sağsak* [Çor. 251 ib.] < *saksak*; *ağşam* [Kas. C. IV. 201] < *ağşam* [bk. ayrıca NYA. § 90].

Aynı değişim, kelimenin çekim halinde meydana çıkmaktadır : *bak* ~ *bakmağa*; *sat* ~ *satmağa*; *almak* ~ *almağa* ve saire gibi.

c) *-k* > *-ğ*. Tektük kelimelerde, dağınık olarak bulunur. Fakat bu sonsesteki değişme, her şeyden önce, ya bir vokalle başlayan bir ek, ya da yine vokalle başlayan bir kelime getirilince *-ğ* olur. *ağ* [Krs. C. III. 231] <*ağ bayrağ aşmağ* [Div.] > *bayrak açmak*; *çoğudu* [Kar. E. 43] <*çok idi*; *ırbığ* [Mar. C. VI. 291] <*ırbık*; *pambuğ* [El. ib.] <*pamuk*.

§ 16. *k* → *h*-. Pek nadirdir : *hancaru* [Ter. C. III. 256] <*kançaru*; *haçan* [ib.] <*kaçan*; *halbur* [Ams. C. III. 233] <*kıalbur*; *hangı* [Niğ.] <*kanğı* [bk. Mat. 151 ve Raz. E. 31].

§ 17. *k* ~ *h*. Genel olarak boldur. Fakat bu bolluğ ancak içsesle sonsese aittir. Kelime başındaki *h*- daha fazla tesadüfe bağlıdır :

a) *k* < *h* : *hoğ*- [Kay. C. II. 161] <*kok*-; *hoyun* [Kas. C. IV. 235] <*koyun*; *halbur* [Div.] <*kıalbur*.

b) *-k* → *-h*-. Boldur ve hatta bazı bölge ağızlarının bir nevi özelliğini teşkil etmektedir. Dağınık olarak her ağızda bulunabilir. Fakat Doğu ve kısmen Orta-Anadoluda umumidir. İçseslerde barizdir ve iki vokal arasında dahi, değişme hali sağlamdır : *yıhan*- ~ *yahan*- [NYA. § 88] > *yıkan*-; *daharih* [ibid] <*takarık*; *çihinci* < *çıkınca*; *arha* < *arka* [PhTF. 251]; *nāhl* [El. C. VII. 298] *nağl* < [bk. Kow. § 16 ve 31] ve [GA. I. 40].

c) *-k* > *-h*. İçseste görülen değişme bölgelerinde sağlam durumdadır. *aşih* < *aşık*; *aylih* < *aylık*; *ah* [Niğ., Kay. C. II. 155] < *ağ*; *çoğ* < *çok*; *bahmağ* < *bakmak*;

§ 18. *k* ~ *ñ*. Bu değişme yalnız *yoñsa* [Af. İsp. C. I. 214] < *yoksa* kelimesinde tesbit edilmiştir.

§ 19. *k* ~ *n*. Tıpkı yukarıki gibi *yanıştır*- [Tir. C. I. 211] < *yakıştır*-.

§ 20. *k* ~ *y*. Ancak : *ayşamacan* [Edr. C. I. 151] < *ağşamaca*.

§ 21. *k* = \emptyset . Pek azdır : *buadar* [Niğ. C. VIII. 226] < *bukadar*; *anca* [Kar. E. 44] < *ancak*.

Ğ

§ 22. Kendine göre bir gelişme eğilimi vardır. Önseste bulunuşu, yalnız bazı bölge ağızları hususiyetini teşkil eyler. Dağınık olarak ta arapçanın = ğ = nın yerini tutar : *ğarip* <*garib*; *ğani* <*gani* ve emsali kelimelerde görüldüğü gibi. Diğer gelişmelere gelince [PhTF. 2329].

a) -ğ- > -v-. En çok gelişmiş değişim olarak sayılabilir : *ava* [Isp. C. I. 150] <*ağa*; *bav* [Iz.- Avulcuk] <*bağ*; *sav* [Iz. C. I. 201] <*sağ*; *avız* [Ord. C. VII. 307] <*ağız*; *avla-* [Ord. Gir. ib.] <*ağla-*; *suvan* [Gir. ib. 345] <*soğan*; *tav* [Akç. ib. 347] <*dağ*; *bavla-* [Saf. C. IX. 222] <*bağla-*; *çivir-* [Bar. Çayc. ib. 229] <*çıgır-*; *yav* [Düz. ib.] <*yağ* ve saire.

§ 23. -ğ- > -l-. Tektük kelimelerde bulunur : *bulday* [Den.] ~ *buldey* [Uş. C. I. 156] <*buğday* > *buğda*; *fälfori* [End.] ~ *fälfuri* [Bur. C. I. 170] <*fağfuri*.

§ 24. -ğ- > -r-. Şüpheli olarak şimdilik : *bardaş* [Krs. C. III. 234] <*bağdaş*.

§ 25. -ğ- > -h-. Bir kaç kelimedede : *kahat* [Ord. Mar. C. IV. 293] <*kağıt*.

§ 26. -ğ- > -ñ-. Pek azdır : *bañır-* [Man. C. I. 152] <*bağır-*; *gañrı* [Den.] <*kağrı*; *yañız* [Niğ. C. III. 262] <*yağız* [NYA. § 91].

§ 27. -ğ- > -y-. Bolcadır : *ayaç* [Bal. C. I. 151] <*ağaç*; *kayıt* [Edr. C. I. 197] <*kağıt* > *kıyat* [Ant. ib. 198]; *fiyan* [Mesud. C. VII. 320] <*fiğan*; *aylä-* [Amas. Esk. C. IX. 220] <*ağla-*; *bayla-* [Akçk. C. IX. 222] <*bağla-*; *bydey* <*buğday* [Bol. C. I. 155]; *aşayı* [Man. Som GBAA. § 106] <*aşağı*.

§ 27. ğ = ø. Pek nadirdir.: *badaş-* [Bal. C. I. 152] <*bağdaş-*.

K

§ 28. Tıpkı *k* gibi, çok çeşitli ve karışık değişimleri vardır. Bununla beraber, Eski Türkçe yadigârı olarak, önseste kendini aynen muhafaza etmesi dikkatimizi çekmektedir. Bu düzenli olarak, bilhassa Karadeniz bölgesinde görülür. Dağınık olarak ta, diğer ağızlarda kendisini hissettirecek derecede bir değer taşımaktadır : *kölgü* [El. C. VI. 294]; *kün* [Ams.]; *käzdır-* [Akçe. Vak.]; *körmäk* [Of. Vak.]; *kösdürmäk* [ib.]; *köz* [Sür. Vak. ib.]; *kün* [Of. Akç.]; *kälin* [Maç.]; *kibi* [Mal. C. VI. 293];

külüşmük [Bal. Man. C. I. 187]; *köt* [C. II. 151]; *köynäk*; *kälmäk* ve saire, gibi.

§ 29. Öndamak *k-* az da olsa kalın köklerde dahi, kendisini muhafaza etmiştir : *kor* <*kör*; *kol* 'fidan, funda'; *kotan* 'sapan'; *kotur* "uyuz"; *köynäk* 'gömlek'; *konul* 'gönül' kelimelerinde görüldüğü gibi.

§ 30. *k* ~ *g*

a) *k*->*g*-. Boldur : *göşü* [Ay. C. I. 176] <*köşü*; *götü* [Öd. ibid.] <*kötü*; *gändi* [Kil. C. VI. 286] <*kändi*; *gäçi* [Mar. El. ibid., Of. C. VII. 325] <*keçi*; *gişi* [Ord. Gir. Trb. ib. 326] <*kişi*; *gi* [Akç. ib. 326] <*ki*; *güççük* [Mal. Mar. C. VI. 287] <*küçük*; *görpä* [El. ib. 286] <*körpä*.

b) *-k*->*-g*-. Boldur : *isgan* [Uş. C. I. 184] <*iskân*; *ürgäk* [Vak. C. VII. 318] <*erkäk*; *hegiya* [Akç. C. VII. 328] <*hikâyä*; *irgin-* [Akç. ib. 330] <*irkil-*; *türgi* [Vak. Akç. ib. 350] <*türki*; *äfgar* [Çaye. C. IX. 235] <*äfkâr*.

§ 31. *-k*->*-t*- : *pätmäz* [Uzk.] <*päkmäz*.

§ 32. *k*->*s*-. Yalnız *söbäk* [Isp. C. I. 204] <*köpäk*.

§ 33. *-k*->*-h*-. Tektük kelimelerde olmak üzere : *mähtip* [Man. C. I. 189] <*mäktûp*; *sähsän* [Çor. C. VI. 253] <*säksän*.

§ 34. *-k*->*-h*-. Şimdilik : *muhafat* [Kay. C. VIII. 251] <*mükâfat*.

§ 35. *-k*->*-m*-. *yümsäk* <*yüksäk* [Den. Çiv. GBAA. § 107].

§ 36. *-k*->*-ñ*-. *bäñlä-* [Çan. C. IV. 206] <*bäklä-*; *yüñsäk* [Kır. Ank. C. VIII. 263] <*yüksäk*.

§ 37. *-k*->*-g*-. *hangımız* [R. II. 77] <*hankimiz*.

§ 38. *-k*->*-v*-. *yüvsäk* [Saf. C. IX. 287] <*yüksäk*.

§ 39. *-k*->*-v*-. Yalnız : *göv* [Kil. C. VI. 286] ~ *gov* [Sür. C. VII. 326] <*gök*.

§ 40. a) *-k*->*-y*-. Bolcadır : *bäysimät* [Af. C. I. 154] <*päksimät*; *mäytüp* [Çan. C. IV. 242] <*mäktüp*; *mäytüp* [Çan. ib.] <*mäktüp*; *äyşi* [Ord. C. VII. 319; Kas. C. IV. 242] <*äksi*; *äysik* [Af. C. I. 169] <*äksik*; *diysin-* [Ahl. Ter. C. IX. 233] <*tiksin-*; *öysür-* [Bol. C. IX. 269] <*öksür-*.

b) *-k*->*-y*-. Çok azdır : *tüvây* [Isp. C. I. 208] <*tüfäk*; *göy* [Ay.] <*gök*; *ördây* [Kas. C. IV. 245] <*ördäk*.

§ 41. Bölge ağız özellikleri içerisinde, ince sıra kelimelerdeki $k \rightarrow k'$ değişmesi, dikkati çeker bir olaydır. Fizyolojik mi, yoksa göç ve iskân dalgaları tesiri ile mi olduğunu kestirmek zordur. Bilhassa Orta-Anadolu ağızlarında yaygındır. Serpinti halinde öteberide de raslanır : *kömürcü* [Af. C. I. 198] <*kömürcü*; *koylü* <*koylü* [bk. NYA. § 74].

§ 42. $k \sim \ç$. Daha fazla Karadeniz kıyısı halklarla Erzurum ağızında gelişmiştir. :

a) $k \rightarrow \ç$: *çändi* [Riz. C. VII. 312] <*kändi*; *çemänçä* [Trb. ib.] <*kämänçä*; *çäs* [Sür. C. VII. 313] <*käs* [bk. Kow. § 20 ve 48]; *çi* [Erz.] <*ki*; *kim* [ib.] <*kim*.

b) $-k \rightarrow -\ç$. Aynı bölgelerde : *beçar* [Riz. C. VII. 308] < *bekâr*.

§ 43. $-k \sim -ğ$. Tektüktür ve daha fazla kendinden sonra gelen kelimenin önsesi tesirile olur : *eyluğ* (Vak. C. VII. 319] <*eyilik*; *goğ* [Kas. C. IV. 225] <*gök*, gibi.

§ 44. $k = \sigma$. Dağımtır : *bäsämät* [Bal. C. 154] <*päksimät*; *ilbahar* <*ilkbahar*; *mätip* [Man. C. I. 190] <*mäktûp*; *ösür-* [Ord. C. VII. 337] <*öksür-*; *go* [Ni., C. VIII. 240] <*gök*.

§ 45 Türkçemizde daha Selçuklularla beraber gelişmeye başlayan bu ses, önseste eski k - yin yerini tutmuştur. Yalnız sınırlı bazı bölgelerde bu gelişmeye raslanmamaktadır. Fakat içseste tuttuğu yol o kadar da zengin olmamıştır.

§ 46. $k \sim g' \rightarrow c$. Yalnız Karadeniz kıyısı bölgelerinden bilhassa Rize, Trabzon'a mahsus gibidir : *cavur* [Isp. C. I. 157]; *cälin* [Riz. C. VII. 310]; *cändi*; *cätir*; *cärdäk* [Trb.]; *cibi* [Sür.].

§ 47. $k \rightarrow g$: Yalnız : *kün* kelimesinde, görülür.

H, H

§ 48. Türkçemize yabancı olan bu iki ses, İstanbulda "h" lehine olmak üzere birleştirildiği halde, Anadolu ağızlarında aksine her biri ayrı bir fonetik değer taşıdığı gibi h sesi, bazı sınırlı bölgelere mahsus olmak üzere, ayrıca bir de "h" gibi derin bir nefesten telâffuz edilen ikiz bir ses daha doğurmuştur. Bu sonuncu burada dikkat nazarına alınmamıştır [bk. GA. I. 32].

§ 49. *h*- sesi Anadolu ağızlarında *k* > *h* değişimleri dışında, yabancı kelimelerde olmak üzere, hem kendini muhafaza etmiş : *hıyar*, *habar*, *baht*, *ağşam* gibi, hem de bazı değişikliklere uğramıştır. Buna göre de :

§ 50. *h* ~ *f*, değişimi nispeten yaygındır :

a) *h*- > *f*- : *fırsız* [Ord. C. VII. 320] < *hırsız* ; *forus* ~ *foruz* < *horoz* ; *furma* [Bol. C. IX. 239] < *hurma* ; *fulasä* [Kay.] < *huläsä* ;

b) *-h*- > *-f*- : *çulfu* [Den.] < *çulha* ; *çufa* [Ord. C. VII. 314] < *çuha* ; *afır* [ib.] < *ahır* ; *yafut* [Ay. Karacasu. GBAA. § 108] < *yahtut* > *ياخود* ; *särfuş* [Gir.] < *särhoş* ; *müftälif* [Ay.] < *muhtälif*.

§ 51. *-h*- > *-k*- : *sahavät* [Af. C. I. 200] < *sahavät*.

§ 52. *-h*- > *-g*-. Tektük : *yağut* [Man. Kul. GBAA. § 108] < *yahtut* ; *toğum* [NYA. § 85] < *tohum*.

§ 53. *-h*- > *-g*-. Yalınız : *mıgdar* [Af. C. I. 190] < *muhtar*.

§ 54. *-h*- > *-k*- : *bakşış* [Kar.] < *bahşış* < *bağşış*.

§ 55. *-h*- > *-k*- : *mıkdar* [Iz. GBAA. § 108] < *muhtar*.

H

§ 56. Spirant *h*-in değişme çeşitleri bolcadır. Üstelik prothése olarak ta genişçe kullanılır. Geçirdiği değişiklikler şöyledir :

§ 57. *h* ~ *f*. Az gelişmiştir.

a) *-h*- > *-f*- : *küfeylan* [Af. C. I. 39] < *küheylan* ; *sulfcu* [Kar.] < *sulhcu* ; *küfnä* [Kar.] ~ *köfnä* [Bar.] < *köhnä*.

b) *-h*- > *-f*- : *kadäf* < *kadäh* ; *nikaf* [Bar. C. I. 267] < *nikah* ; *mäkruf* [Kar.] < *mäkruh*, gibi.

§ 58. *h* ~ *v*. Yalınız : *arzuval* [Trb. Riz.] < *arzuhal* ; *müvändis* [Esk. C. IX. 265] < *mühändis* ; *tuvaş* [Siv.] < *tuhaf* ; *tüvlikä* [NYA. § 96] < *tählikä*.

§ 59. *h* > *k*. Değişmesi bilhassa Karamanlı ağzında görülür. Tektük olarak öteberide de raslanır. Örneklere bakılacak olunrsa, daha fazla *s*, *ş*, *t*, *z* sesleri ile olan düyümlenmeler sonucunda türemektedir : *anahtar* [Kar. E. 71] < *anahtar* ; *mağsum* [Esk. C. IX. 263] < *mahzun* ; *sapahtan* [Af. C. I. 200] < *sabahtan* ; *mağsul* [Kar.] < *mahsul* ; *şakış* [Uş.] < *şahıs*.

§ 59. $-h- > -ğ-$: *ittigāt* [Niğ.] <*ittihad*; *mağşār* [Kar.] <*mağşār*; *kabağat* [Mal. C. VI. 279] <*kabahat*; *patişagın* [Den. Çiv. GBAA. § 108] <*padişahın*.

§ 60. $h \sim ħ$. Dağımk halde ötede beride görülür :

a) $h- > ħ-$: *halva* [Ord. Gvi] <*halva* <*hālva*; *hava* [Sür. C. VII. 329] <*Havva*; *hayat* [Riz.] <*hayat*; *hālal* [Ord.] <*hālal*.

b) $-h > -ħ-$: *aħd* [Gaz.] \sim *aħt* [Af.] <*aħd*; *aħpap* [Mal.] <*aħbap*; *aħali* [Bur. C. I. 148] <*aħali*.

c) $-h > -ħ$: *firaħ* [C. II. 157] <*fārah*.

§ 61. $h \sim n$. Nadirdir : *ceniz* [Bal. C. I. 157] \sim *çeniz* [Esk. C. IX. 229] <*cehiz* <*cihaz*; *mānşār* [Ter.] <*mağşār*.

§ 62. $h > y$. Oldukça yaygındır ve yalnız ortasesite bulunur : *cayillik* [Den. GBAA. § 108] <*cahillik*; *gaypalıħ* [Afş. C. VIII. 239] <*kahpālik*; *sayıl* [Akçk. C. IX. 275] <*sahil*; *gayvā* [NYA. § 96] <*kahvā*; *Tayir* [Af.] <*Tahir*; *şayit* [İz. C. I. 94] <*şāhid*; *şeyit* <*şāhit*; *gayfā* [NYA. § 96] <*kahvā*.

§ 63. $h = \emptyset$. Oldukça yaygındır :

a) $h = \emptyset$: *añgı* [Kar. E. 68] >*hangı*; *amarat* [Çar. C. IV. 202] <*hamarat*; *avķur-* [Kas. C. IV. 204] <*hayķır-*; *ışgır-* [Tok. C. V. 246] <*hıçķır-*; *Üsüyün* [Yaz. C. VIII. 261] <*Hüseyin* [NYA. § 130].

b) $-h- = \emptyset$: *kabaat* [Kar. E. 22] <*kabahat*; *taaf* [Isp. C. I. 205] <*tuhaf*; *nout* <*nohut* <*noħut*; *cāpā* [Bal. C. I. 160] <*cāphā*; *gawā* <*kahvā*; *ājdārā* [Kay. C. VIII. 234] <*ājdārha*; *Abdıraman* [Af. C. I. 147] <*Abdürrahman*.

c) $-h = \emptyset$: *māt* [Mar. Mal. Gaz. El.] <*māth*; *tāmbi* [Kon. Kow. § 33] <*tānbih*; *sahi* [Kon. G. 27] <*sahih*.

Y

§ 64. Yarım vokal sayılan bu öndamak sesinin az da olsa ağızlarda ufak tefek değişiklikler geçirdiği görülmektedir :

a) $y- > l-$: *ladigār* [Siv. Kay. C. II. 161; V. 250] <*yadigār* >*ladigür*.

b) $y- > g-$: *gänā* [Man. Af. Uş. C. I. 178] <*yinä* >*ginā* >*gänā*.

c) $-y- > -n-$: *dānişir-* [R. II. 69, 15] <*dāyiş-*; *añşa* [R. II. 88] <*Ayşā*; *bāzlāmā* [Düz. C. IX. 224] <*bāzālyā*; *fasilnā* [ibid.] <*fasulya*.

ç) $-y > -h$: *köh* [Muğ. -Çomaklı. C. I. 187] <*köy*.

d) $-y- > -v-$: *zevin* [Niğ. C. VIII. 264] <*zeytin*; *sövlämäk* [Akçk. C. IX. 277] <*söylämäk*.

e) $-y > -v$: *köv* [C. I. 187] <*köy*.¹

§ 65. $y = \emptyset$.

a) $y - = \emptyset$: *ogarda* [Akç. C. VII. 337] <*yukarda*; *irdirmäk* [Maç. Tr. C. VII. 331] <*yüzdürmäk*; *ıpran-* (Riz. C. VII. 329] <*yıpran-*; *üksäk* [Kar. E. 65] <*yüksäk*.

b) $-y- = \emptyset$: *pedağla-* [Tun. C. VI. 301] <*peydağla-* *pehanbür* (Tun. ib.) <*peyganbür*; *fasilä* [Gir. Ord. C. VII. 319] <*fasulya*; *şihis-lam* [Gaz. C. VI. 307] <*şeyhülislâm*.

LABİO-DENTALE

v, f

§ 66. $v \sim b$.

a) $v- > b-$. Bol değildir. Ancak belirli kelimelerde kullanıldığı ileri sürülebilir : *bäfat* [Tm.] \sim *bäfat* [Kac. C. II. 235; Kar. E. 47] <*väfat*; *bana* [Siv. C. V. 219] <*väba*; *bilayät* [Siv. C. V. 221; Kır. C. VIII. 225] <*viläyät*; *babalı* [Yaz. Kay. C. VIII. 223] <*väbali*.

b) $-v- > -b-$. Oldukça seyrek. Elimdeki örnekler de kıttır : *äldi-bän* [Bal. C. I. 167] <*äldivän*; *märdibän* [ibid. 190] <*märdivän* <fars. *زردبان*. Bu suretle son değişme, yazı diline nisbetle olmuştur.

§ 67 $v \sim f$.

a) $v- > f-$. Tıpkı $v \sim b$ gibi sayılı kelimelerde görülmektedir : *fişnä-* <*vişnä*; *furmağ* [Man. Bal. Mar.] <*vurmağ*; *furuşma* [Man. Bal. C. I. 170] <*vuruşma*; *far* [Ams. C. IV. 221] <*var*; *fät* [Tok. C. V. 233] <*vakt*.

b) $-v- > -f-$. Daha fazladır ve ekseriyetle yabancı kelimelerde görülmektedir : *hülfät* [Kil. C. VI. 290] <*halvät*; *cäfäir* [Niğ. C. VIII.

¹ T. Kowalski, *Compte-rendu du voyage dialectologique en Anatolie méridionale, qui eut lieu du 1-er août au 13 septembre 1936*, Extrait du Bulletin de l'Académie Cracovie 1936, 131 de, ayrıca Karaman-Silifke bölgesi için bir de "kh" telâffuzlu bir k dan bahsetmektedir. Ben bu sese Manisada rasladım.

226] <cävahir; çufal [Kas. C. IV. 212] <çuval; kasafât [Kar. E. 47] <kasavât; gufa ([Gir. C. VII. 324] <kova; sâlfî [Vak. C. VII. 344] <sâlvi; cıfan [Siv.] <câvan ~ civan; lâfa [Kay. C. VIII. 250] <lävha; çärçifä [GA. I. 64] <çärçivä.

c) -v->-f. Bir iki örnekte görülmektedir : maf [Ter. C. V. 251] <mahv; aläf [Kar. E. 48] <aläv.

§ 68. v ~ h

a) v>h-. Seyrektilir : hurmak [Bal. C. I. 182; Yoz. C. VIII. 246] <vurmak; hücot [Çan. VI. 234] <vücut; hurulmak <vurulmak; hükala [Kay. VIII. 246] <vükala.

b) -v->-h-. Kattır : bäduha [Div.] <bäduva <bädava.

§ 69. v ~ m

a) v->m-. Aynı fonetik değer taşıdığından, nisbeten boldur : muguf [Ter. C. IX. 265] <vukuf; mükaat [Edr. I. 191] <vukuat; mäfat [Kas. Ams. C. IV. 241] <väfat; mäfa [Kas. Merz. C. IV. 241; Niğ. Yoz. C. VIII. 251] <väfa; mäfasız [Çan. ibid.] <väfasız; mafir [Kar. E. 50] <vafir; mar [R. II. 82, 10; Ant. C. VI. 295] <var [bil-hassa kendinden önce gelen kelime -m ile bitmişse, benzeşme yolu ile, vücuda gelir]; merem [Af.] <verem; mukat [Man. Kul. GDAA. 62] <وقوعات; mabal [Gaz. Aksoy I. 54] <väbal; mahıf [ibid.] <وقف.

b) -v->-m-. Bir kaç yabancı kelimeye belirmiştilir : nämşährli [Kar. E. 50] <nävşährli; sâlmî [Af. C. I. 201] <sâlvi; meyma [Tok. -Artova. C. V. 253] <meyva; märdimän [Af. Tir. Man.] <märdivän <نردبان.

§ 70. v ~ ğ. Nadirdir : oklağa [GA. I. 64] <oklava.

§ 71. v ~ n

a) v->n- : Şimdilik yalnız : nabal [Mar. C. VI. 298; Ahl. C. IX. 265; Div.] <väbal; näkdip [Af. Din. GBAA. 62 § 77] <mäktub.

§ 72. v ~ p

a) v->p-. Seyrektilir ve yabancı kelimelerde bulunur : pampur ~ [Bal.] ~ pampur [C. I. 195] <vapor.

b) -v->-p- : apukat [Div.] <avukat

§ 73. v ~ t

a) -v->-t- : kanatız [Ord. C. VIII. 321] <kanavız [kumaş].

§ 74. $v \sim y$.

a) $-v > -y$. Bu değişme $ö$ ve $ü$ seslilerinden sonra türeyen $-v > -y$ alternationu, umumiyetle Anadolu ve Balkan ağızlarında, bilhassa *kov* \sim *köy* kelimesinde, bulunmaktadır [Kow. § 15]. Bu aynı zamanda diphtongla da ilgilidir.

§ 75. $v = \emptyset$

a) $v- = \emptyset$. Bu konson düşmesi, başta pek nadir olmasına rağmen, içseste bir nispet dahilinde, gelişme yolunu tutmuş bulunmaktadır : *ücut* [Af. C. I. 209; Kar. E. 46] \langle *vücut*. Asli olan *umak*, *uruşmak* [\rangle *vurmak*, *vuruşmak*] kendini muhafaza etmiştir; *düşirmek* [GA. I. 65] \langle *dävşirmek*.

b) $-v- = \emptyset$: *savulmak* [Öd. C. I. 200] \langle *savulmak*; *daul* [Ç. II. 156] \langle *davul*; *mafih* [Ter. C. V. 251] \langle *muvafilek*; *tau* [Siv. C. V. 263] \langle *tavuk*; *gauga* [Mal. C. VI. 231] \langle *kavga*; *çual* [El. C. VI. 271] \langle *çuval*, ve saire.

§ 76. $f \sim p$

a) $f- > p-$. Her ikisi de dudak sesleri olup yer değiştirmekte zorluk çekmemektedirler. Önceste daha genişçedir : *pavlika* \langle *fabrika*; *päs-lig'än* [Ay. C. I. 195] \sim *päslükän* [Den. Tav. GBAA. 62 § 79] \langle *fäslüyän*; *pitin* [Edr. C. I. 195] \langle *fotin*; *pırlanmak* [Bur. ib.] \langle *fırlanmak*; *paytun* [Siv. Tok. C. V. 257] *fpayton*; *pantazi* [Gaz. C. IV. 301] \langle *fantazi*.

§ 77. $f \sim v$

a) $f- > v-$. Nisbeten daha yaygındır: *va* [Bal. C. I. 210; Tok. C. V. 267] \sim *vägät* [Mar. C. VI. 312] \langle *fakat*.

b) $-f- > -v-$: *çivtä* [Mug. C. I. 161] *çiftä*; *havta* [Bal. C. 181] \langle *hafta*; *şevtali* [Af] \langle *şeftali*; *navaka* [Bal. I. 192] \langle *nafaka*; *tüvay* [Isp. C. I. 208] \sim *tüväng* [Yoz. C. VIII. 260] \langle *tüfänk* \sim *tüfäk*; *Lutvu* [Mar. C. VI. 295] \langle *Lütfü*; *dävtär* [Kar. C. VIII. 231] \langle *däftär*; *şavak* [Gir. Ord. C. VII. 346] \langle *şafak*; *utumahil* [Muğ. GBAA. § 97] \langle *oftomobil*; *ähändim* [ib.] \langle *afandim*; *uva* [GA. I. 28] *ufak*.

§ 78. $f \sim h$

a) $f- > h-$. Tamamile tesadüfidir. İçseste ise aksine gelişme eğilimindedir. Şöyle ki : *hurun* [Bar. C. IX. 254] \langle *furun*; *häracü* [Kir. C. VIII. 245] \langle *färacä*; *Hatma* [GBAA. 62] \langle *Fatma*.

b) $-f- > -h- \sim -h$: *ciha* [Man. C. I. 157] \langle *cäfa*; *mühtü* [Isp. C. I. 191] *mühdü* [Çan. C. IV. 243] \sim *möhtü* [Niğ. C. VIII. 251] \langle *müftü*; *sähär*

[Yoz. C. III. 256] *säfar*; *sohra* [Çor. C. IV. 254] <*sofra*; *mühlüz* [Ank. C. VIII. 252] <*müflis*; *ähändim* [Muğ. GBAA. § 97] <*äfändim*; *ähäm* [Muğ. ib.] <*äfäm*; *nuhus* [Ank. C. VIII. 252] <*nüfus*.

c) *-f>-h*. Yalnız bir misalle : *g'ärgäh* [GA. I. 344] <*g'ärg'äf*.

§ 79. *f->m-* : Nadirdir. Şimdilik : *moturaf* [Ay. -Karacasu. GBAA. 62 § 79] <*fotoğraf*.

§ 80. *-f->-ğ->-y-*. Nâdirdir. Şimdilik : *öğkälänmək* [Mar. C. VI. 300] <*öfkälänmək*; *öykä* [Merz. C. IV. 246.] <*ofkä*.

§ 81. *-f>-k*. Ancak bir misalde : *Rauk* [Af. C. I. 199] <*Rauf*.

S İ B İ L A N T

S, Z, Ş, J

§ 82. Çeşitli değişmeleri vardır. Elde ettiklerimiz şunlardır :

§ 83. *s->c-*. Yalnız bir kelimde : *civara* [Tir.] ~ *ciyarä* [Af.-Az. C. I. 158] <*sigara*>*ciara* [Bal. ib.]

§ 84. *s->f-*. Yalnız : *fäfarlık* [Gir. C. VII. 320] <*säfarbärlük*

§ 85. *-s->-ş-*. Nisbeten gelişmiş fakat yayılamamıştır. Seyrektiler : *paşaport* [Kas. C. IV. 247] <*pasaport*; *işdämäk* [Of. C. VII. 330] <*istämäk*.

§ 86. *s->ş-* : *şäyi* [Kas. C. IV. 256] <*sähi*; *şümbül* [Gaz. C. VII. 307] <*sünbül*; *şamsın* [Man. GBAA. § 81] <*Samsun*; *şinnänmək* [İz. ibid.] <*sinlänmək*.

§ 87. *-s>-ş* : *küş* [Ter. C. V. 249] <*käs*; *härküş* [Van. C. IX. 252] <*härkäs*

§ 88. *s->h-*. Azdır : *hän* [Ay. GBAA. § 81] <*sän*; *his* [Ay. Boz. ibid.] <*siz* ve *hizi* <*sizi*; *hösmäk* [GA. I. 59] <*susmak*.

§ 89 *s->ç-* : *çışmak* [Mu., GBAA. § 81] <*sıç-*.

§ 90 *s->p-* : Yalnız : *pus* [GA. I. 59] <*sis*. (?)

§ 91 *-s->-t-*. Yalnız : *matal* [Siv. C. V. 252] <*masal*.

§ 92 *s ~ z*. Oldukça yaygındır. Bilhassa yabancı kelime başlarında kendisini belirtmektedir. Kelime sonu durumu ise, değişik olup, daha

fazla kendinden sonraki kelimenin başındaki sesin türüne bağlıdır¹. Tektük türkçe kelimelerde görülmektedir :

a) *s*->*z*- : *zarpt* [Isp. C. I. 215] <*sarp*; *zadrāze-* (*a*)*m* [O.A.R. IV. 33,8] <*sadrāzam*; *zabaḥ* [Siv. Tok. C. V. 2971] <*sabah*; *zälvi* [Edr. C. I. 215] <*sälvi*; *zübüb* [Edr. Af. C. I. 215] <*sübüb*; *zābı* [Kas. C. IV. 267] <*sahibi*; *zikkä* [GA. I. 58] <*sikkä*; *zopa* [Ist. ; GA. I.] <*sopa*; *zäksän* [Çor. C. IV. 268] <*säksän*; *zan-* [Kas. C. IV. 268] <*san-*.

b) *-s*->*-z*- Tektük kelimedede bulunur : *gäzäbä* [Af. C. I. 174] <*ḫasaba*; *ḫızırganmaḫ* [GA. I. 59] <*ḫısırrganmaḫ*; *sägzän* [Ur. UA. 25] <*säksän*.

c) *-s*->*-z*-. Nispeten bolcadır ve kendinden sonraki kelime başındaki sesin etkisi ile de olur : *mühlüz* [Ank. C. VIII. 252] <*müflüs*; *camuz* [Div.] ~ *camız* [GA. I. 58] <*camus*; *Suvaz* [Van. C. IX. 277] <*Sivas*; *Yoniz* [Af. C.I. 214] <*Yunus*; *närg'iz* [Siv. C. V. 255] <*närg'is*; *Çärküz* [GA. I. 59] <*Çärkäs*; *Avanuz* [Nev. NYA. § 124] *Avanos*.

Z

§ 93. *z*. Değişmesi oldukça çeşitlidir ve ses durumuna göre de bolcadır :

a) *z*->*s*-. Nispeten azdır : *sülf* [R. III. 117] <*zülf*; *sannetmäk* <*zanetmäk*; *siyafät* [Kas. C. IV. 253] <*ziyafät*; *säkat* [Kar. E. 53] <*zäkat*.

b) *-z*->*-c*-. Nadirdir : *acıcık* [Bur. C. I. 148] ~ *acik* [Ank. C. VIII. 221] ~ *icicik* [Yoz. C. VIII. 247] <*azacık* ~ *azıcık*.

c) *-z*->*-d*-. Yabancı, bilhassa arap, fars kelimelerine mahsustur : *ḫadmaḫ* [Mu., C. I. 171] <*ḫazmaḫ*; *ḫazuman* [Kas. C. IV. 256] <*ḫadıman*; *ḫadiyä* <*ḫäziyä*; *ḫada* [Div. [Kar.] <*ḫaza*, gibi [bk. GA. 67].

ç) *-z*->*-s*-. Seyrekcedir : *täsg'ärä* [Ord. C. VII. 348] <*täzkirä*; *mähün* [El. C. VI. 296] <*mahzun*; *bilärsük* [Gir. C. VIII. 309] <*bilärsük* ~ *biläzik*; *gäbsä* [Ank. C. VIII. 237] <*ḫabzä*.

d) *-z*->*-y*-. Yalnız : *uylaḫmaḫ* [GA. I. 67] <*uzlaḫmaḫ*.

¹ T. Kowalski, *Einige probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung*, Lwow 1930, RO. VII, s. 10.

¹ Bu ses değişimi oldukça geniş ve aydınlatıcı bir şekilde T. Nemeth'in *Zur Kenntnis der Mischsprachen*, Acta Linguistica III, 1-2, 1953 s. 190-196 da aydınlatılmıştır.

e) $-z > -s$. Nisbeten bolcadır ve kendinden sonra gelen kelime başı konsonun durumuna bağlıdır. Vokalle başlayan kelime ile kaynaşma olunca, asli olan $-z$ yerini muhafaza eder : *namas* [Bal. Man. C. I. 191] $<namaz$; *as* [Sür. C. VII. 306] $<az$; *fälis* [Riz. C. VII. 320] $<filiz$; *biyas* [Çan. C. IV. 207] $<bâyaz$.

f) $-z > -ş$. Yalınız : *cımbış* [GA. I. 66] $<cımbız$.

§ 94. $z = \emptyset$. Çok azdır : *a'cık* [Bal. C. I. 148] \sim *acük* [Tok. C. V. 230] \sim *acıh* [Ank. C. VIII. 221] $<azacık$; *gı* [Ams. C. IV. 224] \sim *gi* [Esk. C. IX. 32] $<kız$; *tıkna* [GA. I. 67] $<tıknaz$

Ş

§ 95. Tektük örneklerde raslanan değişimleri bol değildir :

a) $ş \rightarrow ç$ -. Azdır : *çäfdäli* [Mal. C. VI. 270] \sim *çäftäli* [Ord. C. VII. 312] $<şäftali$; *çor* [Kay. C. VIII. 229] $<şor$ 'tuzlu'; *çiltä* [Man. Som. GBAA. § 82] $<şiltä$; *çimşir* [GA. I. 59] $<şimşir$; *çäläm* [ib.] $<şalgam$.

b) $ş \rightarrow s$ -. Bir kaç kelimedede bulunur : *şaşırmağ* [Ay. Af. C. I. 200] *şaşırmağ*; *sosa* [Siv. C. V. 262] $<şose$; *sinci* [Man. Som. GBAA. § 82] \sim *sincik* [İz. ibid.] $<şimdik$.

c) $ş \rightarrow h$ -. Şimdilik : *hu* [Iz. Ber. Den. Taw. GBAA. § 82] $<bu$; *hurdei* [Den. ibid.] $<şuradaki$.

ç) $-ş > -f$. Yalınız : *fıs* [GA. I. 59] $<fiş$.

d) $-ş \rightarrow -j$: *gājidan* [Küt. GBAA. § 66] $<karşidan$.

e) $-ş > -c$: *arkadac* [Af. - Az. C. I. 150] $<arkadaş$.

J

§ 96. Çok az değişir ve yalınız yabancı kelimelerde görünür.

a) $j \rightarrow c$ ve $ç$. Yalınız : *candarma* \sim *cändarmä* \sim *çandarma* $<$ *jandarma*; *carcur* [GA. I. 38] $<şarjör$; *capon* $<japon$; *Cälä* $<Şälä$, gibi.

b) $-j \rightarrow -z$ -. Azdır : *äzdärha* [Kas. C. IV. 220] $<äjdärha$; *müzdä* [Kas. ib. 243; GBAA. § 101] $<müjdä$.

c) $-j \rightarrow -ş$: *muşdu* [Den. Tav. GBAA. § 101] $<müjdä$.

A F R İ C A T

C, Ç

§ 97. Genel olarak ağızlarda büyük bir değişiklik göstermemektedir. Ancak her iki ses, Rize ve Trabzon yöreleri ağızlarından bazılarında, yerli halk telâffuzuna mahsus olarak bir nevi *d z e t a z i s m u s'a* tabi olmuştur [bk. Kow. § 19]. Buna göre :

a) *c*->ç- : *çöpä* [Bal. C. I. 160] <*cäphä*; *çäsäd* [Ay. C. I. 160] <*cäsäd*; *çoşmak* [Çor. C. IV. 212] <*coşmak*; *çanavar* [Sür.] <*canavar*; *çahil* [Vak. C. VII. 312] <*cahil* ve saire.

b) *-c*->-ç-. Tektük olarak : *çeçuk* [Of. C. VII. 313] <*çocuk*; *guçahla-* [Mar. C. VI. 284] <*kucakla-*; *garınça* [Div.] <*karınca*; *yalançı* [Div. Van.] <*yalancı* [Gaz. GA. I. 23].

Not : *-çi* burada bir arkaizmdir.

c) *c*->ş-. Pek nadirdir : *şifa* [Bal. C. I. 204] <*civa*.

ç) *-c*->-ş-. Yalnız *bäşirikli* [Gaz. GA. I. 23] <*bäcärikli*, kelimesinde görülmektedir.

d) *-c*->-d-. Şimdilik yalnız : *gurdala-* [Kay. C. VIII. 242] <*kurcala-* [bk. GA. I. 23].

e) *c*,-*c*->*z*,-*z*-. Dağınık olarak bazı ağızlarda : *zigara* [Riz. C. VII. 287] <*cigara*; *müzävähär* [Siv. C. V. 253] <*mücävähär*. Daha fazla Karamanlı ağızında ve bilhassa yabancı kelimelerde bulunur : *äznibi* <*äcnäbi*; *säzdä* <*säcdä*; *tärzübü* <*täcrübä* [Kar. E. 73.]

f) *c*->*k*-. Tek olarak *ķavlak* [Gaz. GA. I. 23] <*cavlak*.

g) *-c*->-g'-. Yalnız *düşüng'ä* [Siv. C. V. 229] <*düşüncä*; *Erzing'än* [Muş. C. IX. 237] <*Erzincan*.

§ 98. *c*>*dc*. Yalnız Rize ve Trabzon yöresi bazı ağızlarında görülmektedir : *hodca* [Riz. C. VII. 268] <*hoca*; *g'edcä* [ib. 268] <*g'ecä*; *dcävvä* [ib.] <*cävvä*; *dcivdcik* [ib. 296] <*civcik*, gibi.

§ 99. *c*<*dz*. Bu da Rize ve Trabzon illeri ağızlarından bazılarında mevcuttur : *cälädzäk* [Riz. C. VII. 294] <*g'älücäk*; *dzan* [ib. 300] <*can*; *ķodza* [ib. 301] <*ķoca* ve saire.

§ 100. *c*>*tç,tc*. Aynı bölgenin sınırlı ağızlarında bulunur : *tçbindü* [Maç. C. VII. 193] <*cebindä*; *tçavap* [Akç. C. VII. 182] <*cävap*; *kitintçä* [Sür. ib.] <*g'idincä*; *päntçärä* [Trb. ib. 187] <*päncärä*.

§ 101 *c~j*. Daha fazla doğu illerinde ve kısmen de Karadeniz yöresi ağızlarında gelişme bulmuştur. Güney-Batı illerimizde nadirdir [GBAA. § 99].

a) *-c->-j-* : *goja* [Ter. C. V. 238] <*koca*; *ajdı* [Gir. Ord. C. VII. 305] <*acı* <*acıkdı*; *mäjdiyä* [Ah. C. IX. 263] <*mäcdiyä*; *mäjlis* [ibid.] <*mäclis*; *säjdä* [Div.] <*säcdä*; *mäjit* [Man. Kul.] <*mäcit* ve *bağji* [Küt. Uş. GBAA. 69].

b) *-c>-j* : Bilhassa tek heceliler sonunda : *aj* [Doğu il. C. III. 231] <*ac*; *pij* [Ord. Gir. C. VII. 340] <*piç* <*bic*; *saj* [Krs.] <*sac*.

§ 102. *ç ~ c*. Nisbeten bolcadır :

a) *ç - > c-*. Dağınık olarak bolcadır : *cährä* [Çor. C. II. 156] <*cährä*; *cümän* [Vak. C. VII. 312] <*çimän*; *çaluluk* [Vak. ib. 311] <*çalılık*; *cufa* [Esk. C. IX. 227] <*çuha*; *ciläk* [Er.-Zon. C. IX. 227] <*çiläk*; *cif* [Ams. C. IV. 209] <*çift*; *çizmä* [Gaz. GA. I. 71] <*cizmä*.

b) *-ç->-c-* : *açız* [GA. I. 24] <*acıız*; *karınça* [Ur. Kg. 120] <*karınca*.

§ 103 *ç > tç, ts*. Her ikisi de Trabzon ve Rize yöresi ağızlarından bazılarında, sırf buraya mahsus olmak üzere: *içinde* [Riz. C. VII. 264] <*içindä*; *teitçäk* [ib. 284] <*çiçäk*; *tçobanun* [ib. 260] <*çobanın*; *kärüz teitçäk atçayı* [ib. 284] <*kiraz çiçäk açıyor*; *tsarcafladiler* [Vak. C. VII. 239] <*carsafladılar*.

§ 104. *ç~ş*. Çeşitli ağızlarda yaygındır : Şöyle ki :

a) *ç->ş-* [Seyrekçe] : *şal-* [Bal. C. I. 204] <*çal-*; *şäpg'än* [Tir. C. I. 204] <*çäpkän*; *şoal* [Isp. C. I. 204] <*çuval*; *şesit* [Kas. C. IV. 256] <*çeşit*; *şünki* [Siv. C. V. 263] <*çünki*; *şorba* [Gaz. C. VI. 307] <*çorba*; *şuval* [Kon. Giese 17] <*çuval*; *şesit* [Kon. ib.] <*çeşitl*.

b) *-ç->-ş-*. Ashında *l, t, d* ve bazan da *b, m, g* seslerinden önce gelenlerde görülmektedir : *ağaşlar* [Div.] <*ağaçlar*; *şaşlı* [Kas. C. IV. 252] <*saçlı*; *aşmak* [Um.] <*açmak*; *işti* [Krs.] <*içti*; *ölşmək* [Mar. C. VI. 300] <*ölmək*; *işdikdän* [Man. Som. GDAA. § 100] <*içdiktän*; *uşmuş* [Af. Din. ibid.] <*uçmuş*; *läşbär* [ibid.] <*ränçbär*.

Bununla beraber nadiren de *bağşivan* [Ah. C. IX. 266] <*bağçivan*.

c) *-ç > -ş*. Bilhassa tek ve iki heceli kelimeler sonunda belirir. Kendine eklenen bir vokal sonunda tekrar aslına döner : *üç* <*üş*; *gaş* [Çor.

Kay. C. II. 158] <kaç; borş [Mar. C. VI. 267] borç; ilaş [Tok. C. V. 247] <ilaç; ağış [Trkm. C. III. 231] <ağaç; oruş [Afş. C. III. 253] <oruç; yamaş [Tok. ib. 268] <yamaç; avuş [El. C. VI. 263] <avuç; çäbiş [GA. I. 24] <çapiç.

Sonu -nç ile bitenler de -ş dir : *turuş* <*turunç*; *seviş* <*sevinç* ve saire gibi.

§ 105. ç > d. Tektük kelime de bulunur : *dabalamak* [GA. I. 24] <*çabalamak*.

§ 106. ç > k Yalnız : *käkiç* [GA. I. 24] <*çäkiç*.

N A S A L

M. N. Ñ.

§ 107. Türkçemizde kelime başında kullanılmayan bu sesler ağızlarda çeşitli değişmeler geçirmiştir. İster önseste, ister içseste olsun, bu değişmeler o kadar da çeşitli ve zengin olmamıştır. Şöyle ki :

§ 108. *m* ~ *b*. Pek azdır, tek tük örnekte görülür :

a) *m* -> *b* - : *baharna* [Af.-z. C. I. 152] <*mağarna*; *maydanoz* [GA. I. 47] <*bahdânız*; *miyan* [ibid.] <*buyan*.

b) *-m-* > *-b-*. Azdır : *barbağ* [Tar. C. III. 234.] <*parmak*.

§ 109. *m* ~ *n*. Bütün ağızlarda, dağınık bir halde bulunmaktadır :

a) *m* -> *n* - : *näktüb* [Yoz. C. VIII. 252] <*mäktüp*; *nadrabaz* [Muğ. C. I. 191] <*madrabaz*; *naşrapa* [Bal. C. I. 192] <*maşrapa*; *nimtän* [Isp. ibid. 192] <*mintan*; *näkdip* [Af. Din. GBAA. § 77] <*mäktûp*; *nüüräk* [Kac. C. III. 99] <*mübâräk*; *nämnun* [Mal. C. IV. 298] <*mämnun* ve saire.

b) *-m-* > *-n-*; *-ñ-* : *bäninki* [Gir. SC. VII. 308] <*bänimki*; *iñkan* [Nev. NYA. § 105] <*imkan*; *barnak* [ibid.] <*parmak*; *çınaqlamak* [GA. I. 47] <*çımaklamak*; *sünsük* [Düz. C. IX. 277] <*sümsük*; *şindi* <*şimdi*; *intiham* [Çan. C. IV. 236] <*imtihan*; *tanatis* [Uş. ib. I. 205] <*tomates*; *doñuz* [GA. I. 47] <*domuz*.

c) *-m* > *-n* : *gidiyon* <*gidiyom*'da olduğu gibi, şimdiki zamanın *-yor*'lu sigası ile geniş zaman olumsuzluk halinin I. şahsında bolca bulunur : *gitmän* [Af.] <*gitmäm*; *ölmän* <*ölmäm* ve saire gibi.

§ 110. *m* ~ *v*. Pek azdır :

a) *m*->*v*- : *vämbär* [Akç. C. VII.] <*minbär*.

b) *-m*->*-v*- : *kımıldamak* [GA. 47] <*kıvıldamak*; *çövüntä* [Den. Tav. GBAA. § 97] <*çimento*.

§ 111. *m* ~ *l*. Tıpkı *m* ~ *v* gibi nadirattandır : *lärdivan* [GA. 46] <*märdivän* [aşlında farçanın زردبان indan İstanbul ağzına göre].

§ 112 *m* ~ *k*, *h*. Tektük örneklere mahsus olup, yalnız kelime sonunda bulunur. : *tuluḥ* [Siv. -Ter. C. V. 265; Div.] ~ *tuluḥ* [GA. I. 47] <*tulum*.

§ 113 *m* = \emptyset . Pek nadirdir : *basak* [Man. C. I. 152] <*basamak*; *dübänlök* [Isp. ib. II. 1577.] <*dümbälök*.

§ 114. *n*->*h*-. Pek nadirdir. Şimdilik yalnız *hisbät* [Yoz. C. VIII. 245] <*nisbät*, kelimesinde mevcuttur.

§ 115 *n* ~ *l*. Dağınık olarak öteberide görülmektedir :

a) *n*->*l*- : *limara* [Sür. C. VII. 334] <*numara*; *loḥsan* [Yoz. C. VIII. 250] <*noḥsan*; *löbätçi* [Den. Edr. C. I. 188] <*nöbätçi*; *läticä* [Kas. Çan. C. IV. 240] <*näticä*; *lärdivan* [GA. I. 46] < زردبان > *märdivän*; *läm* [GA. I. 48] <*näm*.

b) *-n*->*-l*-. Daha bolca ve yaygındır : *täslif* [Ter. C. IX. 280] <*täsnif*; *Alafarta* [Bal. C. I. 148] <*Anafarta*; *dölüm* [Den. Öd. Isp.] <*dönüm*; *filcan* [Um.] <*fincan*; *Mälämän* [Man. C. I. 21] <*Mänämän*; *malfotura* [Af. Din. GBAA. § 103] <*manifatura* ve saire.

c) *-n*>*-l*-. Azdır : *dirlbil* [Trb. C. VII. 316] <*dirbin* <*dürbin*; *gazäl* [Kay. C. VIII. 239] <*hazan*.

§ 116 *n* ~ *m*. Dağınık olarak, bâzı ağızlarda görünen bu değişme, bilhassa *-b-* lerden önce kendisini belirtir gibidir. Bunun dışında diğer hallerde de vardır.

a) *n*->*m*-. Pek nadirdir : *mümät* [Yoz. VIII. 252] <*nimät*.

b) *-n*->*-m*-. Bolcadır : *gumdaḥ* [Tir. C. I. 177] <*gundaḥ*; *karımca* [Düz. C. IX. 270] <*karınca*; *samsar* [Van. C. IX. 274] <*sansar*; *Çäpmi* [Bol. C. IX. 229] <*Çäpni*; *vämbär* [Akç. C. VII. 352] <*minbär*; *zümbül* [Den. C. I. 216] <*sünbül*; *hambar* [Kas. C. IV. 233] <*anbar*; *çämbär* [Akç. Sür. C. VII. 314] <*çänbär*; *İsdambul* [Div.] <*İstanbul*; *simci* [NYA. § 105] <*şindi*.

c) $-n > -m$. Azcadır : *İskändärim* [Kar. E. 79] <*İskändärun*; *guşum* [Sür. C. VII. 235] <*kurşun*; *afärim* [Mar.] <*afärin*; *pärçim* [GA. I. 48] <*pärçin*.

§ 117 $n \sim ğ$. Tektük misallerde iç ve sonseste bulunur.

a) $-n- > -ğ-$: *iğsan* [Bal.- Savaştepe. C. I. 183] < *insan*; *tägna* [Riz. C. VII. 347] <*tänha*.

b) $-n > -ğ$: *zindağ* [Siv. C. V. 271] <*zindan*; *oğ* [Of. C. VII. 337] <*ön*.

§ 118. $n \sim t$. Yalnız tek bir örneğe malikiz : *zamat* [Esk. C. IX. 288] <*zaman*.

§ 119. $n \sim r$. Tektük kelimeye görülmektedir : *gumandarlar* [GB-AA. 70; Uş. C. I. 143] <*kumandanlar*; *mırcıklamak* [GA. I. 50] <*mıncıklamak*, gibi.

§ 120. $n \sim v$. Gelişmemiştir. Tektük kelimeye aittir : *üvcümän* [Çor. C. IV. 220] <*üncümän*; *puvar* [Ord. Gir. C. VII. 341] <*punar* <*puñar* > *pınar*.

§ 121. $n \sim ñ$. Azdır. Yalnız Z. Korkmaz'ın ileri sürdüğü örneklerle bakılacak olursa bu değişme, daha fazla *k*, *k*, *g*, *ğ* gibi damak ve gırtlak konsonlarının geriye doğru akan tepkisiyle, ortaya çıkmıştır [NYA. 104] : *çuñku* [Nev.] <*çünki*; *Añgaraya* [ibid.] <*Ankaraya*; *pañga* <*banka*, gibi.

§ 122. $n \sim y$. Nisbi bir gelişmesi ve genişlemesi vardır : *Anşa* [Ord. C. VII. 306] <*Ayşä*; *öynük* [Div.] <*önlük*; *iyilikti* [Mal. C. VI. 293] <*inilti* <*iñilti*; *diyältmäk* [Gir. C. VII. 316] <*dinältmäk* <*diñältmäk* ve saire. Son örneklerden de anlaşıldığı üzere bu değişimde $\tilde{n} > n$ 'in de payı vardır.

§ 123. $n = \emptyset$. Bir çok ağızlarda vardır. Örnekleri de bolcadır : *garafil* [Bol. Man.] <*karanfil*; *acah* [Tok. C. V. 217] <*ancak*; *işallah* [Riz. C. VII. 330] <*işallah*; *oa* [Trb. C. VII. 336] <*ona*; *itikan* [Kir. C. VIII. 248] <*intikam*; *nalbat* [Div.] <*nalbant*; *ödüç* [Bol. C. IX. 268] <*ödünç*; *piriç* [Tok. C. V. 258] <*pirinç* [GA. I. 59]; *bä* [Muğ. GBAA. § 127] <*bän*; *gızıha* [NYA. § 136] <*kıziken*.

§ 124. Daha Orhun yazıtlarında Oğuz türkçesinin özlü bir sesi olan artdamak (velare) \tilde{n} kısmen Anadolu ağızlarından bazılarında

kendisini muhafaza etmiştir. Mesela : *yalñuz*, *däñiz*, *doñuz*, *dañ*, *düñür* *dinlämäk*, *iñilti* ve saire gibi. Bunun dışında ayrıca *ñ*, ashna, daha doğrusu tarihi gelişmesine bağlı kalarak, isim ve fiil çekimlerinin türlü hal ve şekillerinde ister iç, ister son seste olsun, bütünü ile görülmektedir : *alyoñ*, *gitcäñ*, *bilmäñ*, *alıñ*, *veriñ*, *bilmäzssiñiz*, yahut *baña seniñ*, *eviñize* [GA. I. 49], gibi çeşitli durumlarda olduğu gibi.

Bununla beraber, ağızların çoğunda, tıpkı İstanbul ağızında olduğu gibi, yerini *n*'e terketmiştir.

§ 125. Ağızların pek azında *ñ* yumşayarak, kulağı tırmalayacak kadar bir *ng* telâffuz şeklini de almış bulunmaktadır. Bu *n+g* karması bilhassa düzenli olarak Kastamuni, Bolu ve Zonguldak ağızlarında, tarafımdan tespit edilmiştir : Meselâ : *köynüng* <*köyuñuñ* ; *oturung* <*oturuñ* ve saire gibi.

Aynı telâffuz dağınık olarak bazı ağızlarda, kesin bir düzene sahip olmadan da, tek tük kelimedede, bulunmaktadır : *yüngül* <*yüñül* 'hafif'; *yengi* <*yeñi* ; *donguz* <*doñuz* > *domuz*, gibi.

Bütün bunlara rağmen, *n*'e doğru kayma ve çözülme Anadolu için, artık kaçınılmaz bir durum almıştır. Milli alfabemizde bu sese yer verilmemesi bu değişimi elbette çabuklaştıracaktır¹.

§ 126. Dikkata değer olaylardan biri de karma ses yapısındaki *ñ = ng*'in bazı ağızlardaki telâffuzunda, bu iki sestem ancak biri, kendini muhafaza eder, diğeri düşer : *dägiz* [Edr. C. I. 163] <*däñiz* ; *gögül* [Erc. C. IX. 250] < *göñül*, gibi. Kalın yapıli kelimelerde ise *-ğ-* olur : *doğuz* [Ord. C. VII. 316] <*doñuz* ; *yalğız* [Bal. C. I. 210] <*yalñuz* ; *puğar* [Ord. C. VII. 341] <*puñar* <*puñar* ; *buğa* [Riz. C. VII. 310] <*buña* ; *sağa* [Uş. C. I. 199] <*saña* [bk. NYA. § 91].

Bazan da *-ng-* çiftesinden yalnız *-n-* tutunabilmektedir : *yalnuz* [İst.] <*yalñuz* ; *yünül* <*yüñül*, gibi.

§ 127. *ñ ~ v*. Bu değişme ancak bir kaç örnekte bulunur : *gövül* [Mal. C. VI. 286] <*gönül* ; *yalavuz* [El. C. VI. 312] <*yalañuz* <*yalñuz* ; *düvür* [Div.] <*düñür* ; *puvar* [ib.] <*puñar*.

§ 128. *ñ ~ y*. Bilhassa Bartın, Urfa gibi ağızlarda, düzenli olarak, belirlemektedir. Nevşehirde bu değişme ilgi hâli eki ile genişletilen 2. şahıs iyelik ekinin tekliğindeki *ñ*'le olur : *anayın* <*anañıñ* [NYA. § 91, 2];

¹ Bk. ayrıca, Z. Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu ağızları*, *Fonetik*, 1956, 63 not 171.

köküyuñ [ibid.] <*köküñün*. Aynı şey Urfada : *babay* [Ur. KE. 24] <*babañ*; serbest olarak ta : *bunnariy* [Bar. C. IX. 177] <*bunlarıñ*; *ismişi* [ib.] <*ismiñi*; *çıkıy* [Bar. ibid. 178] <*çıkıñ*, ve saire.

§ 129. $\tilde{n} = \emptyset$. Az da olsa düşer, fakat genizliğini kendinden önceki vokala nakleder : *bãa*, *sãa*, *sõra* [Iz. GBAA. § 127] da olduğu gibi.

L İ Q U İ D E

L, R

§ 130. Liquide lateral olan *l* konsonu, tıpkı, yazı ve klasik dilimizde olduğu gibi, kelimenin kalın ve ince telâffuzuna göre ayarlanır ve bu yolla, biri kalın diğeri ince olmak üzere, iki şekil vücuda getirilir.¹ Fakat bu tarihi ses kuralı dışında, bazı ağızlar, kelimenin kalın telâffuz yapısına uymayarak, kalın *l* yerine, bilhassa tek heceli kelimeler sonunda, kullandığımız yumşak *l* den daha yumşak olmak üzere *l* telâffuzunu tercih etmektedir. Şöyle ki : *yol'* [Af. Bur. C. I. 213] <*yol*; *yol'çi* <*yolçı*; *dal'* [Trb. C. VII. 310] <*dal*; *dul'um* [Riz. C. VII. 317] <*tulum*; *gıl'avuz* [Af. C. I. 174] <*kılavuz*; *bal'* [Bur. C. I. 152] <*bal*; *gal'ey* [Af. C. I. 171] <*kalay*; *gal'ä* [Uş. C. I. 171] <*kal'ä*; *sal'* <*sal*, ve saire. Bilhassa Güney-Batı ağızlarında, serpinti halinde göze çarpan bu *l* > *l'* değişmesi, büyük bir ihtimalle, aynı yapıyı andıran *l'*li arapça kelimelere bir analogi olarak türetilmiştir. Nitekim gerileyici benzeşmede *l* tesirile assimile olan *r*'ler, kelime köküne bakmadan yumşak *l'* olarak telâffuz edilir ve kendinden sonra gelen ekleri de yumşatır². Meselâ : *gal'l'ärim* [Esk. 30] <*kallarım* <*karılarım*; *yapal'l'är* <*yaparlar*; *tutal'l'är* [ib.] <*tutarlar*, ve saire gibi. Fakat bu sonuncu gelişme, ancak bazı Eskişehir ağızları çevresinde bulunmaktadır. Umumi bir kural olmaktan çok uzaktır. Diğer değişmelere göre :

§ 131 *l* -> *m*-Nâdirdir : *müzüm* [Tok. C. V. 254] <*lüzüm*. *l*-*m* > *m*-*m* benzeşmesine de girer.

¹ Bu hususta daha fazla bilgi edinmek üzere bak.: M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Studia Orientalia 15, Helsinki 1949, 196-200; A. Caferoğlu, *Die anatolischen und rumelischen Dialekte*, Philologiae Turcicae Fundamenta, 1959, s. 251 § 2323; Ö. A. Aksoy, *Gaziantep ağzı*, I. 1945, 48-52; Z. Korkmaz, *Nevşehir ve yöresi ağzları*, I, 1963 § 91.

² T. Kowalski, *Zagadki ludowe Tureckie (Enigmes populaires Turques)*, Krakowie 1919 s. 74.

§ 132 $l \sim n$

a) $l \rightarrow n$ -. Dağınık halde raslanır. Nisbeten bolcadır : *nāzzāt* [Div.] = *lāzzat*; *leşdār* [Ter. C. V. 251] <*nişdār*; *lobāt* [Tok. Siv. C. V. 251] <*nöbāt*; *nutv* [Mal. C. VI. 299] <*lutf*; *Nutvu* [Mar. ib.] <*Lutfü*; *nā'lütlämä* [Vak. C. VII. 336] <*lanütlämä*; *nüzum* [Man. Kul. GBAA. § 84] <*lüzum*; *nisi* [ib.] <*lise*; *noķum* [ib.] <*luķum*.

b) $-l \rightarrow -n$: *göynäk* <*gömläk*; *öynä* [Af. C. I. 194] <*öylä*; *intimas* [Siv. C. V. 247] <*iltimas*; *biniç* [Ams. C. IX. 224] <*biliç* ~ *piliç*; *eynä* [Bal. C. IX. 238] <*öylä*; *eyneysä* [Bol. ib.] <*öylä* + *isä*; *takärnäk* [Saf. C. IX. 279] <*täkärläk*; *öñüsünü* [GBAA. 70] <*ölüsünü* [bk. ayrıca GA. I. 43].

§ 133. $l \sim r$.

a) $-l \rightarrow -r$ -. Anadolu ağızlarında r ve l önsesli kelimeler başına, bir vokal eklenmesi [prothèse] umumî bir kaide haline getirilmiş olduğundan, bu iki ses arasında, elbette kelime başlarında herhanki bir değişme beklenemez. İçseste ise boldur : *kirsä* [Bal. C. I. 187] <*klisä*; *närbäki* [ib. 191] < *na'lbäki* 'fincan tabağı'; *arnı* [Div.] <*alrı*; *tergädaif* [Kas. C. IV. 258] <*telkadaif*; *birumum* [Tok. C. V. 221] <*bilumum*; *vükära* [Ter. C. V. 265] <*vükälä*; *ħarbur* [Gaz. C. VI. 290] <*ķalbr*; *dölüm* [Af. Din. GBAA. § 103] <*dönüm*; *Mälämän* [Man. C. I. 21] <*Mänämän*.

b) $-l \rightarrow -r$ Pek nadirdir : *käşg'ür* [El. C. VI. 293] <*käşg'ül*.

§ 134. $l = \emptyset$. Bolcadır ve âdetâ bütün ağızlara şamil gibidir [bk. GBAA. 70 ve GA. I. 46].

a) $-l = \emptyset$: *atmış* [Um.] <*altmış*; *gak* ~ *gaħ* ~ *gag* [Um.] <*ķalk*; *attan* [R. II. 37, 2] <*alttan*; *guplu* [Tun. C. VI. 285] <*ķulplu*; *boşatmak* [Kır. C. VIII. 225] <*boşaltmak*; *öşmək* [Yoz. C. VIII. 254] <*ölçmək*; *yanış* [Ord. C. VII. 353] <*yanlış*.

b) $-l = \emptyset$: *biyo* [Af. Isp. C. I. 155] <*biryol*; *gä* [Bal. C. I. 178] <*gäl*; *nası* [Um.] <*nasıl*; *döyü* [Krs.] <*däyil*.

c) Genel olarak $-l$ düşmesi, Bandırma ile Antalya'ya kadar, batıyı da içerisine alan bütün sahada, düşer ve kendisinden önceki vokali uzatır *gädi* <*gäldi*; *ķadı* <*ķaldı*; *ādı* <*aldı*, gibi.

² A. Caferoğlu, *Eskişehir ağızları üzerine bir deneme*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV, No 4, 1952, 334-1344.

R

§ 135. Liquide dental olan *r* sesinin, ağızlarda birçok çeşitli değişme hallerine raslanır¹. Liquide lateral olan *l* ile ortaklaşa, méthatése hadisesinde önemli rol oynar. Ve farsça *yar'*, *diyar'* gibi sınırlı kelimelerde yumşak ve aynı zamanda aspire bir telâffuz şeklini alır. Geçirdiği değişmeler şunlardır :

§ 136. *r* ~ *d*

a) *-r->-d-*. Yalnız Doğu illeri Türk uruklarında tektük kelimeye görülür : *baydağ* [C. III. 234] <*bayrak*, gibi.

§ 137. *r* ~ *l*. Oldukça zenginedir. Nitekim :

a) *r->l-* : *lâdif* [Esk. C. IX. 261] <*râdif*; *lütba* [Ter. ib.] <*rütba*; *leçâl* [Riz. C. VII. 334] <*reçâl*; *läçbâr* [Fatsa. C. VII. 334] <*râçbâr* ~ *rânçbâr* ve saire.

b) *-r->-l-*. Pek boldur ve aşağı yukarı bütün ağızlarda kendini hissettirmektedir. Isparta, Bolu, Eskişehir ve Razgrad gibi bazı ağızlarda bu değişme kesin bir şekilde, bilhassa gerundium *-rak*, *-rek*'te >*-lak*, *-läk* telâffuzunu aldığı gibi, Eskişehirin bazı çevrelerinde de *deyälâkdän* <*deyäräktän*; *alalak* <*alarak*, örneklerinde de görüldüğü gibi, nisbi bir yayılım sahası bulmuştur. Ayrıca : *sofla* [Ord. C. VII. 345] <*sofra*; *sälvät* [Gir. ibid.] <*särvät*; *bulada* [Saf. C. IX. 226] <*burada*; *ärzälum* [Ras. II. 80, 1] <*Erzurum*; *zilvä* [Siv. V. 271] <*zirvä*; *bälbâr* [Çan. C. IV. 206] <*bärbâr* ve saire [bk. GBAA. § 105].

c) *-r->-l* : Seyrekir, daha fazla benzeşme yolu ile olur. Fakat onsuz da *pängäl* [Bar. C. IX. 272] <*bankir*.

§ 138. *r* ~ *n*. Pek azdır.

a) *r->n-* : *nâkat* [Kas. C. IV. 243] <*rikât*.

b) *-r->-n-* : *gänäfil* [Çor. C. IV. 222] <*karänfil*; *inänçbârlük* [Man. C. I. 183] <*iränçbârlük* <*ränçbârlük* [GBAA. § 105]; *mundar* <*murdar* [GA. I. 56].

c) *-r->-n* : *nägädän* [Ter. C. V. 254] <*näkadar*.

§ 139. *r* ~ *s*. Şimdiye kadar ancak *käsdänkälä* [Düz. C. IX. 259] <*kärtänkälä*.

¹ T. Kowalski'nin Antalya - Dinar ağız bölgesi için tespit ettiği *rr = rs* telâffuzu bizce elde edilememiştir (Compte - rendue 1936, s. 132).

§ 140. $r \sim y$. Bilhassa Razgard ağzında konson önünde olmak üzere görülmektedir [Raz. E. 31]. Anadolu'da ise yalnız *gäygin* [Bal. -Savaştepe. C. I. 178] <*gärgin*, gibi tektük kelimedede belirmektedir.

§ 141. $r = \emptyset$. Oldukça yaygın ve çeşitlidir.

a) $r- = \emptyset$: Yalınız *üzg'ar* [Ay. I. 210] <*rüzg'ar*.

b) $-r- = \emptyset$. Boldur : *aslan* [Um.] <*arşlan*; *cikin* [Esk. C. IX. 229] <*çirkin*; *mäcimäk* [Gaz. C. VI. 296] <*märcimäk*; *döt* [Ord. C. VII. 316] <*dört*; *guşun* [Sür. C. VII. 325] <*kurşun*; *maşandiz* [Annk. C. VIII. 250] <*marşandiz*; *dätli* [Kary. C. VIII. 231] <*därtli*; *täkäläk* [GA. I. 58] <*täkärläk*.

c) $-r = \emptyset$: *bärbä* [Bal. C. I. 154] <*bärbär*; *bi* [Um.] <*bir*; *gada* [Edr. Isp. C. I. 171] <*kadar*; *hünä* [Od. C. I. 183] <*hünär*.

ç) *g'ätir-*, *g'ötür-* ve *otur-* fiillerinin 2. şahıs imperatif halinde görülür : *g'äti* [Bal. C. I. 178] <*g'ätir*; *otu* [Bal. ib. 193; Kay. Çan. C. IV. 230] <*otur*; *g'ötü* [Krs.] \sim *g'öhö* [Af. C. I. 178] <*g'öhör* \sim *g'ötür*.

d) Aynı $-r$ düşmesi, düzenli denilecek bir halde Isparta, Balıkesir, Bolu ve saire iller ağızlarındaki çoğul ekleri olan *-lar*, *-lär*'le 3. şahıs prezans takısı *-yor* telâffuzlu birçok orta ve Batı ağızlarında görülmektedir : *g'älıyoru* [Esk. E.AÜD. 31] <*g'äliryorur*; *alyo* \sim *alyoru* [ibid] <*alyorur* \sim *alyo*. Aynı düşme olayı Güney-batı illeri ağızlarında *var* kelimesinde bolcadır. Eskişehir'in, bilhassa Sivri Hisar kazasında, ağızlarda $-r$ 'li geniş zamanın üçüncü şahıs tekilinde $-r$ düşer : *üsdiri* <*üsdirir*; *veri* <*verir* gibi

e) Tıpkı *l* gibi Bandırma'dan Antalya'ya kadar, batı illerimiz de dahil, uzanan sahada düşer ve kendinden önceki vokali uzatır.